

SZKOCJA – Kościół katolicki

poczęto również reorganizację uniwersytetów; także za panowania króla szkoc. Jakuba VI (jako król Anglii Jakub I) dochodziło w Sz. do rozruchów na tle rel., a 1595 król osobiście prowadził wyprawę przeciw katolikom na pn. Sz., co doprowadziło do opuszczenia kraju przez wiele kat. rodów; 1615 w Glasgow powieszono → Jana Ogilwiego; w tym okresie zaczęto tworzyć w Europie szkoły kształcące misjonarzy dla Wysp Bryt. – 1576 założono ośrodki w Tournai (przeniesiony do Pont-à-Mousson i Leuven, a nast. do Douai), a 1600 z inicjatywy pap. → Klemensa VIII Pontificio Collegio Scozese w Rzymie; Kongr. Rozkrzewiania Wiary przygotowywała misjonarzy (zwł. irlandzkich franciszkanów, jezuitów i benedyktynów) do pracy w odludnych terenach Sz. (Highlands i wyspy szkoc.).

Podjęta przez → Karola I próba wprowadzenia w Sz. nowej liturgii, związanej z doktryną anglik., spowodowała ostrą reakcję ze strony prezbiterian i zjednoczenie ich z ang. purytanami O. → Cromwella; w konsekwencji katolicyzm i episkopalizm zostały zakazane, a Kościół szkoc. pozostał Kościołem prezbiterialnym; 1633 powstało Real Colegio de Escoceses w Madrycie, przeniesione nast. do Valladolid (od 1988 w Salamance); jego zadaniem miało być wspieranie katolicyzmu w Sz.; 1688 została zainicjowana rewolucja, wywołana m.in. kat. sympatiami Jakuba II (zawiesił prawa przeciw katolikom, otworzył szkołę kat. w Holyrood w Edynburgu, finansował kolegia i działalność mis., wznowił liturgię kat. w kaplicy król.) oraz obawą przed buntem katolików; 1694 utworzono wikariat apost. Sz. z bpem Th.J. Nicolsonem na czele (przekształcony w Lowland District), a 1727 wydzielono z niego Highland District; 1715 i 1745 doszło do rozruchów na tle rel.; Kościół kat. starał się tworzyć własne seminaria, budując je z konieczności na terenach odludnych (pierwsze 1717 w Braeraal k. Stirling, kolejne za sprawą bpa H. MacDonalda w Arisaig, przeniesione do Glenfinnan, a nast. do Lismore).

Prawa antykat. w Sz. zostały zniesione na mocy *Catholic Relief Bill* z 1793; 1797 przeniesiono seminarium z Braeraal k. Blairdaff (Aquthorthies College), a 1829 do Blairs College k. Aberdeen, gdzie połączono je z seminarium z Lismore; pod koniec XVIII w. wielu Szkotów wyemigrowało do Kanady, a prześladowani katolicy irl. przybyli do pd.-zach. Sz., gł. do Glasgow, do którego napływali też liczni Szkoci z prowincji, co sprawiło, że stało się ono największym skupiskiem katolików w Sz.; od 1827 istniały w Sz. 3 wikariaty apost. (zach., wsch. i pn., liczące ok. 70 000 katolików); kolejna fala migracji nastąpiła w poł. XIX w., po klęsce głodu w Irlandii; Irlandczycy osiedli w Sz. zgłosili postulat erygowania odrębnego wikariatu apost.; po nieudanej próbie jego utworzenia abp Westminsteru H.E. → Manning podjął starania o przywrócenie kat. hierarchii kośc.; 4 III 1878 dokonał tego pap. Leon XIII, erygując listem apost. *Ex supreme* metropolię Saint Andrews-Edynburg z sufr.: Aberdeen, Argyll-The Isles, Dunkeld i Galloway; archidiec. Glasgow została podporządkowana bezpośrednio Stolicy Apost., a 1947 stała się metropolią z sufr. Motherwell i Paisley; obecnie w Sz. jest ponad 600 000 katolików, w tym dużą grupę stanowią potomkowie imigrantów (także pol.) oraz przybysze z dawnych bryt. kolonii (m.in. wyznawcy Kościoła syro-malabarskiego).

R.L. Mackie, *A Short History of Scotland*, Lo 1929, NY 1963; J.A. Duke, *The Columban Church*, Lo 1932, 1957; P.F. Anson, *The Catholic Church in Modern Scotland 1560-1937*, Lo 1937; J.H.S. Burleigh, *A Church History of Scotland*, Ox 1960, 1973³; N.K. Chadwick, *The Age of the Saints in the Early Celtic Church*, NY 1961; W.C. Dickinson, G.S. Pryde, *A New History of Scotland*, NY 1962, Lo 1965; J. Strzelczyk, *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Wwa 1987, Pz 2008; K. Robbins, *England, Ireland, Scotland, Wales. The Christian Church 1900-2000*, Ox 2008.

Rafał Hordyjewski

B. DUSZPASTERSTWO POLONIJNE – Jego początki w Sz. związane są z napływem 1939 żołnierzy Pol. Marynarki Wojennej („Grom”, „Błyskawica”, „Burza”), a po zakończeniu kampanii norw. (1940) – żołnierzy z Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich; po kapitulacji Francji żołnierze pol. uformo-

wali I Korpus Pol., nad którym opiekę duszpast. objęli m.in. księża: J. Szymała, A. Miodoński, W. Nagi-Drobina, L. → Bombas, F. → Ringwelski oraz K. → Stolarek, A.J. Stopa OMI, W. Hupa OFM, F. Mientki CSSp, A. Bednorz OMI, H. Miśnuda OMI; po wycofaniu 5 VII 1945 przez rząd bryt. uznania Rządowi Rzeczypospolitej na Uchodźctwie w Sz. znajdowało się ponad 100 000 pol. żołnierzy, a posługę duszpast. pełniło ok. 50 kapelanów (księża diec. i zak., zwł. → oblaci Maryi Niepokalanej); 4 X 1948, po porozumieniu z abpem Saint Andrews-Edynburga A.Th. McDonalodem, prymas A. → Hlond utworzył w Sz. → Polską Misję Katolicką (PMK); pierwszym rektorem został ks. Bombas (do 1969), a jego następcą ks. Nagi-Drobina (wspomagali ich ks. B. Szuberlak i B. Lewandowski OFM); w XX w. PMK miała 4 ośrodki duszpast., obejmujące największe skupiska Polaków w Sz. w dawnych obozach i hotelach pol.: 1° Edynburg (Midlothian, East Lothian, część West Lothian, pd. część archidiec. Saint Andrews-Edynburg), 2° Falkirk (Stirling, Peebles, diec. → Argyll-The Isles, Clackmannan oraz część terytorium diec. → Motherwell, West Lothian, Perth i Fife), 3° Glasgow (diec. Glasgow i → Galloway), 4° Dundee (diec. → Aberdeen i → Dunkeld); z inicjatywy Nagiego-Drobiny w sanktuarium maryjnym w Carfin wybudowano kaplicę pol. (z obrazem *MB Częstochowska*), poświęconą 1963 przez bpa W. → Rubina.

Znaczące zmiany w działalności PMK w Sz. nastąpiły po wejściu Polski do Unii Eur. i fali emigracji zarobkowej do Sz. po 2004 (2010 – 60 000 Polaków); obecnie pracuje tu w ramach PMK lub w diecezjach szkoc. 17 pol. księży (7 diec. i 10 zak.) oraz kilka siostr (→ polonijne duszpasterstwo IV 1).

Informator duszpasterstwa polskiego w Wielkiej Brytanii, Lo 1983, 183-190; A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, Tuchów 2001; Z. Werra, B. Polak, *Duszpasterstwo Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, Lb 2004, 593-619; EPEP V 42-45, 267-272.

Paweł Sieradzki

II. KOŚCIOŁY I WSPÓLNOTY PROTESTANCKIE – na terenie Sz. mają gł. charakter prezbiteriański (→ prezbiterianie) i ewangelikalny, eklezjalnie bliski → kongregacjonalizmowi i → purytanizmowi.

Największą chrześc. wspólnotę poreformacyjną w Sz. stanowi Church of Scotland (→ prezbiteriański Kościół), będący od 1560 nar. Kościołem szkoc., wiernym → reformacji (gł. teologii J. → Kalwina; najwyższą normą wiary i życia jest *Biblia* oraz podporządkowana jej *Westminster Confession*); ma typową dla → prezbiterianizmu strukturę i organizację (rady, prezbiteria, zgromadzenia); mimo państw. charakteru (do 1921 – Kościół państw., nast. narodowy) jest niezależny od państwa w kwestiach nauki, liturgii, kierownictwa i dyscypliny kośc., gdyż tylko Jezus Chrystus stanowi jego głowę; kośc. gremium kierownicze tworzy tzw. General Assembly (850 przedstawicieli: ministrów, starszych i diakonów), zbierające się corocznie w Edynburgu; Kościół wydaje mies. „Life and Work”, dba o kontakty ekum. oraz działa na rzecz pokoju świat. i społ. sprawiedliwości; obecnie liczy prawie 2 mln wiernych (42% ludności), ponad 1500 zborów (*congregations*), ok. 1200 ministrów (duchownych; od 1968 mogą być nimi kobiety) i ponad 2000 współpracowników (gł. administracyjnych).

Do szkoc. Kościołów prezbiteriańskich należy United Free Church of Scotland; powstał 1843 jako Free Church of Scotland, kiedy 450 duchownych ze znaczną liczbą wiernych odłączyło się od Church of Scotland w wyniku m.in. kontrowersji na temat nieomyślności *Biblii* oraz sprzeciwu wobec „Patronage Act” (świecki wpływ na autonomię wyborów kośc.); 1900 zjednoczył się z United Presbyterian Church of Scotland (zał. 1847) jako United Free Church of Scotland (mniejszość nie zgodziła się na to i działa nadal autonomicznie, z własnym seminarium duch. w Edynburgu i wydawnictwem Knox Press); 1929 przystąpił do unii kośc. z Church of Scotland; siedziba kościelnego sekretariatu gen. znajduje się w Glasgow; obecnie Kościół liczy 3 prezbiteria, 65 kongregacji, 27 duchownych i ok.

4400 wyznawców; 1893 z Free Church of Scotland wyodrębnił się Free Presbyterian Church of Scotland; obecnie obejmuje on kilka prezbiteriów i kongregacji w Ameryce Pn., Australii, Nowej Zelandii, Singapurze oraz placówki mis. w Kenii i Zimbabwie (łącznie ok. 4000 wyznawców); 1989 część jego członków (z kilkoma ministrami i starszymi) utworzyła Associated Presbyterian Churches.

Dzieje Episcopal Church of Scotland wiążą się z reformą kośc. w XVI w. na Wyspach Bryt., a zwł. genezą i historią Church of Scotland; stanowi on część Kościoła → anglikańskiego (III B), zachowującą episkopat ze staroż. strukturą hierarchiczną (biskup, kapłan, diakon) i zwyczajem niedzielnej celebracji eucharyst.; obecnie ma 7 diecezji, 310 parafii, 7 biskupów, ok. 185 duchownych i prawie 45 000 wiernych; wydaje mies. „Inspires” i należy m.in. do Ekum. Rady Kościołów; urząd gen. synodu kośc. znajduje się w Edynburgu.

W XIX i XX w. działalność na terenie Sz. rozpoczęły także in. wspólnoty protest., m.in.: → adwentyści, → baptyści, kongregacjonści (→ independenci), → kwakrzy i zielonoświątkowcy; stanowią one małe lokalnie denominacje chrześc.; 1964 została zał. Scottish Churches Council, przemianowana 1990 na Action of Churches Together in Scotland.

F. Goldie, *A Short History of the Episcopal Church in Scotland from the Restoration to the Present Time*, Lo 1951, E 1976; J.H.S. Burleigh, *A Church History of Scotland*, Ox 1960, 1973; I. Henderson, *Scotland. Kirk and People*, E 1969; WChE (1982) 701-704, 706-710; D.B. Forrester, D. Murray, *Studies in the Worship in Scotland*, E 1984, 1996; G. Donaldson, *The Faith of the Scots*, Lo 1990; S.J. Brown, N. Needham, M. Ohst, RGG II (1999²) 373-375, III (2000²) 290, VII 993-998; J.K. Cameron, TRE XXX 390-402 (bibliogr.); H. van Beek, *A Handbook of Churches and Councils*, G 2006, 477-480; D. Bradley, LThK IX (2006) 244-248.

Stanisław Józef Koza

III. DZIEJE TEOLOGII – Jej początki w Sz. sięgają VI w. i związane są gł. z kośc. działalnością liturg. i pastoralną, wyrażającą się m.in. w tekstach liturg. (np. *Missale Columbae* → Kolumbana Starszego), hymnach w języku łac. i celt. (*Altus prosator*), księgach → pokutnych (m.in. *Pénitentiel de saint Columban*, Tou 1958), regulach zak. (→ Kolumbana reguła oraz dla → iroszkockich mnichów), dziełach hagiogr., np. → Adamnana, Jocelina z Brakeland (*Life of St. Walthof*, *Life of St. Kentigern*, ok. 1159) i W. Elphinstone'a (*Lives of Scottish Saints*, bmrw), dziejopisarstwie opartym na bibl. i teol. źródłach (m.in. Jocelina z Brakeland *Chronicle of Melrose*, ok. 1181; Wilhelma z Newburgh *Historia rerum Anglicarum* oraz *Historia de rebus anglicis*, ok. 1198; Jana z Fordun *Chronica Gentis Scotorum*, E 1871); do XII w. teologia szkoc. rozwijała się gł. w starocelt. klasztorach, przy których działały szkoły teol.; kopiowaniem tekstów patryst. i tłumaczeniem z języka arab. dzieł Arystotelesa zajmował się m.in. Marianus Scot; zagadnienia teologii mist. podejmował np. → Adam Szkot, a z zakresu teologii dogm. – J. Major (*Exponibilia*, P 1499; *Insolubilia*, P 1500; *Praedabilia*, P 1500).

Od XII w. studia teol. prowadzono m.in. w → skryptoriach: benedyktynów, cystersów, dominikanów, franciszkanów, kantoników regularnych, karmelitów, norbertanów, templariuszy, trynitarzy, joannitów; studia teol. odbywały się także w szkołach katedralnych, studiach gen., a nast. na wyższych uczelniach: Collegium Scoticum na Sorbonie, wydz. teologii na uniw. w Saint Andrews, Glasgow i Aberdeen, Pontificio Collegio Scozzese w Rzymie, Real Colegio de Escoceses w Madrycie oraz Blairs College k. Aberdeen; do rozwoju teologii przyczyniło się m.in. zawieszenie antykat. prawa przez króla Jakuba II, otwarcie kat. szkoły teol. w Holyrood w Edynburgu oraz rozpoczęcie finansowania kolegiów i prac badawczych prowadzonych przez misjonarzy (np. mapy ewangelizowanych terenów, zagadnienia etnologiczne, etnogr. i demograficzne).

Od XVI w. w Sz. dominowała teologia → polemiczna, reprezentowana przez N. Wineta (*Tractates*, E 1562; *Flagellum sectariorum* i *Velitatio in Georgium Buchananum*, Ig 1582; *Buke of Four Scoir Thre Questions*, An 1563); eklezjologia kat. zajmował się także N. Sanders (*De visibili monarchia Ecclesiae*

libri octo, Lv 1571), z którym polemizował m.in. M. Parker (*Fidelis servi subdito infideli responsio, una cum errorum et calumniarum examine quae continentur in septimo libro De visibili ecclesiae monarchia a Nicholao Sanderio conscripto*, Lo 1573); polemikę z protestantami podjęli również J. → Barclay (*Argenis*, Assen 2004) i G. → Burnet (*The History of the Reformation of the Church of England*); znaczną rolę w upowszechnianiu wiedzy o Kościele i wierze chrześc. odegrał bp J. Hamilton, autor katechizmu (*Hamilton's Catechism*, E 1552); teologię kontrowersyjną uprawiał N. Burne; zagadnieniami introdukcji i teologii wiary zajmował się np. G. Hay, autor pierwszego kat. tłumaczenia *Biblii* na język ang. (*Bible. Psalms. Selections. English*, Saint John 1818), trylogii: *The Sincere Christian. Instructed in the Faith of Christ* (Lo 1783), *The Devout Christian* (Lo 1786), *The Pious Christian* (Lo 1786) oraz dzieła *The Scripture Doctrine of Miracles* (Lo 1775); studia bibl. prowadził m.in. A. Geddes, pionier krytyki bibl. (np. *Critical Remarks on the Hebrew Scriptures*, Lo 1800).

Współcześnie w teologii szkoc. podejmowane są zagadnienia z zakresu teodycei, racjonalności wiary i światopoglądu (J.J. Haldane *An Intelligent Person's Guide to Religion*, Lo 2003; *Reasonable Faith*, L 2010), teologii prakt. (G.J. Gray, Th.J. Winning) oraz szeroko pojętej historii (J. Devine *To the Ends of the Earth. Scotland's Global Diaspora 1750-2010*, E 2010; G.W.S. Barrow *The Kingdom of the Scots. Government, Church and Society from the Eleventh to the Fourteenth Century*, E 1973, 2003²); w Sz. ukazują się czasopisma teol.: „Theology in Scotland”, „The Tablet”, „The Furrow”, „The Innes Review”.

P.F. Anson, *The Catholic Church in Modern Scotland 1560-1937*, Lo 1937; R.C. Fuller, *Alexander Geddes. A Pioneer of Biblical Criticism, 1737-1802*, Sheffield 1984; A. Bober, *Anglia. Sz., Irlandia. Teksty źródłowe do historii Kościoła i patrystyki I-IX w.*, Lb 1991; *Humanism and Reform. The Church in Europe, England and Scotland 1400-1643*, Ox 1991; T. Kapitaniak, *Historia Sz.*, E 2000; R. McCluskey, *The Scots College Rome 1600-2000*, E 2000; S. Zabieglik, *Historia Sz.*, Gd 2000; D.E.R. Watt, *Scotland Religion and Piety. w: Companion to Britain in the Later Middle Ages*, Ox 2003, 396-410; W. Baran-Kozłowski, *Kronika świata Mariana Szkota – studium źródłoznawcze*, Pz 2009; *Imaginative Apologetics. Theology, Philosophy and the Catholic Tradition*, Lo 2011.

Zbigniew Krzyszkowski

IV. SZTUKA – A. ARCHITEKTURA – Pierwsze stałe osady pojawiły się w okresie neolitu; jedną z najlepiej zachowanych jest → Skara Brae; z epoki żelaza (800-400 prz.Ch.) przetrwały też kamienne budowle obronne (np. na wyspie Mousa, w archipelagu Szetlandów, I-II w. po Chr.); Piktowie, zamieszkujący Sz. przed przybyciem Rzymian, zostawili rzeźbione kamienie, na których znajdują się przedstawienia zwierząt (kamienie z Burghead) lub abstrakcyjne symbole (podwójna tarcza, półksiężyc, wąż).

Z okresu wczesnego chrześcijaństwa zachowały się gł. pozostałości po wspólnotach zał. w IV i V w. przez → Niniana i → Kolumbana Starszego (stele nagrobne z Kirkmadrine i Whithorn); pierwsi chrześcijanie (Szkoci pochodzenia irl.) wznosili kamienne krzyże (np. na wyspie Iona), w których można odnaleźć ślady ornamentacyjnej tradycji celt., łączącej przedstawienia figuralne z elementami roślinnymi i zwierzęcymi; spośród budowli wzniesionych przez duchownych celt. przetrwały okrągłe wieże o proveniencji irl. w → Brechin i Abernethy (koniec X i pocz. XI w.), pełniące również funkcję strażnic; od XI w. zacieśniły się kontakty z Kościołem rzym., co przyczyniło się do rozwoju założeń klasztornych (Kelso, Arbrogath, Dryburgh, Dundrennan, Holyrood); wpływy anglo-normańskie są wyraźnie widoczne w kościołach w Dunfermline (poł. XII w.), późnonormański styl reprezentuje kościół St. Magnus w Kirkwall (rozpoczęty na pocz. XII w., ukończony w XV w.); in. dobrze zachowanymi budowlami z tego okresu są kościoły par. w Leuchars i Dalmeny; w lokalnie przetworzonym stylu rom. powstało też opactwo w Jedburgh (1138) i Melrose (1136, przebudowane nast. w stylu got.).

Architektura got. w Sz. rozwijała się od surowych, skromnie dekorowanych form (fasada katedry w Dunblane, katedra